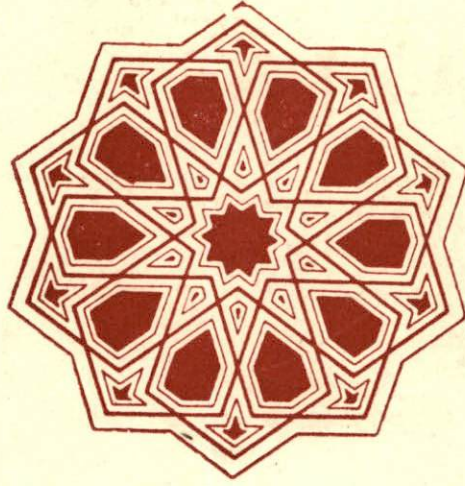


İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR



I

1953

A N K A R A

I 9 5 3

Enkür Polon Bağış

YIL : 1953

SAYI : I

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

KANAAT VE FEYZ MATBAASI — ANKARA

I 9 5 3

İ Ç İ N D E K İ L E R

BALTACIOĞLU, ISMAYIL HAKKI : Kur'an felsefesi üzerinde inceleme	1
SMITH, WILFRED CANWELL: Modern Türkiye dinî bir reforma mı gidiyor ? ...	7
KARASAN, MEHMET : İlk Yunan düşüncesinde din ilmi denemeleri	21
BEHZAD, HÜSEYİN TAHİR-ZADE : Minyatürün tekniği	29
YETKİN, SUUT KEMAL : İslâm minyatürünün estetiği	33
ÜÇOK, ÇOŞKUN : «Selçuk Türkiyesinde faizle para ikrazına dair hukukî bir vesika» hakkında	41
YÖRÜKAN, YUSUF ZİYA : Vahhabîlik	51
SARAÇ, CELÂL : İslâm dünyasında matematiğin doğuşu ve gelişmesi	69
YURDAYDIN, HÜSEYİN G. : Profesör WILFRED C. SMITH'in «Modern Türkiye dinî bir reforma mı gidiyor ?» adlı makalesi dolayısıyla bir kaç söz	73
ÇİĞ, KEMAL : Türk kitap kapları	75
Tahlil ve Tenkidler :	
ATADEMİR, HAMDİ RAGİP : ADEL AWA : «İhval al - safa» nın tenkid kafası ...	95
B.Z.E. : «Gottheit und Menschheit»	103
BİRAND, KÂMİRAN: Prof. GÖKBERK ve Aydınlanma	105
YURDAYDIN, H. G. : The Mind al-Qur'an	112

KURAN FELSEFESİ ÜZERİNE İNCELEME

ISMAYIL HAKKI BALTACIOĞLU

Türkiyenin son yıllarında herkesin gözüne çarpan olaylardan biri din coşkununun çok artmış olmasıdır. Bu gerçeği görmek için istatistik yapmak gerekmez ! Gelişigüzel dinden bahseden dergilerin sayısı, satışları bunu açıkça göstermektedir. Önce şunu söylemek isterim ki ben bir fikir adamı olarak bu din coşkusunun artmasını bir soy politik kuşku ile karşılayanlardan değilim. Çünkü ben din coşkusu yaşamının anormâl, sayrık bir belirtisi olarak değil, belki yaşamının kendisi olarak anlarım. Bence bir toplumda din coşkusu ne kadar çoksa o toplumun erk kaynakları, yaşama istemi de o kadar çok demektir. Bir pazar günü Londra sokaklarında dolaşınız, ne görürsünüz ? Bütün Londra'lılar kiliselere dolmuşlar, Kiliseler bu milyonlarca halkı alamamış, bu milyonlarca halk sokaklara dökülmüştür. Dinsiz hayatın normâl, dinli hayatın da anormâl olduğunu sanabilmek için insan ya çok bilmez olmalı, ya da dünkü Rusya kadar beceriksiz olmalıdır.

Anormâl olan, din değil, din yaşayışının anormâl şeklidir. Din yaşayışının aylak ve anormâl şekli şudur : din kendisine özgü olan sosyâl görevi yapacak yerde, sosyâl işbölümü düzenini bozarak ahlâk, hukuk, sanat, ekonomi, politika gibi, kendisinden başka olan, sosyâl kurumların işine karışmaya başlar. İşte o zaman hürlük denilen şey ortadan kalkar.

Din yaşayışındaki coşkunluk kadar üzerinde durmamız gereken olaylardan biri de kafalarda bilimle dinin çatışmakta olmasıdır. Bilim ile din çatıştığı zaman ruh alanındaki birlik, bütünlük kaybolup bunun yerine psik otomatizma başlar. Kişi artık yapıcı, yaratıcı, normâl olmaktan çıkar, bozucu, yıkıcı, anormâl olur. İşte bu çatışma bilimsiz olan halkın kişiliğinde yoktur. Gene bu çatışma bilim ile dini, görevleri bakımından ayıran felsefe kültürlü bilginlerin, feylesofların kafasında da yoktur. Bu çatışma yalnız yarım aydınlarda vardır, o kadar ! Bu yarım yamalaklar toplumun en korkunç insanlarıdır. Taassup denilen hastalık da yalnız onlarda vardır. Ahlâkı, hukuku, sanatı, hattâ teknik işleri çığırından çıkaranlar onlar olduğu gibi, dini de din olmaktan çıkarıp soysuzlaştıran, gene bu yarım aydınlık, bilim softaları, ya da din softalarıdır. Softa din gerçeği dışında hiç bir tinsel gerçeğe değer vermez. Tabiatıyla teknik, bilim, felsefe düşmandır. Bu ayrı soydan gerçekler üzerinde yapılan denemeler kafalarının içinde birbirleriyle çatışınca yalnız dinin dediğini alıp bütün ötekileri atarlar.

Din yaşayışımızda göze çarpan üçüncü önemli olay da din kültürümüzdeki düşkünlüktür. Bu düşkünlük bize özgü değildir. Bütün İslâm uluslarında vardır. İslâm kültürünün bugünkü düşkünlüğünün sebebi nedir ? Bu sebebi her şeyden önce bütün islâm uluslarının düşkünlük sebepleri arasında aramalıdır. Bu araştırmayı şimdilik bir yana bırakıp şu soruyu soralım : gerçek din bilginleri, felsefecileri yerine bilgiden, görgüden, yaratıcılıktan yoksul olan softa kafalarının aydınlatmak işini üzerine alacağı bir din kültürü kalplıktan, gerilikten, düşkünlükten başka ne olabilir ? XVI'ncı yüzyılda dinsel genliğin örneği olumuna gelmiş olan bu memleket Meşrutiyet, Atatürk devrimlerine değin bu bakımdan ne kadar geri kalmıştır ! Bu alanda çalışacak olan Türk İlahiyat Fakültesi yalnız Türklerin değil, bütün islâm uluslarının kalkınmasında da bir yapıcı ve yaratıcı rolünü yapabilir.

Buraya kadar üzerinde durduğum konular dün, bugün düşündüğüm konular değildir. Otuz üç yıldır üzerinde çalıştığım konulardır¹.

DİN, TÜRÜ KENDİNE ÖZGÜ OLAN APAYRI BİR GERÇEKTİR

Her şeyden önce din gerçeğinin nasıl bir gerçek olduğunu anlamaya çalışalım.

Âdem oğlunun türlü türlü deneçleri vardır. Bu deneçlerin, neler olduğunu görelim :

- 1) Anpirik deneç. Ereği olabiliri anlamaktır.
- 2) Teknik deneç. Ereği yararlıyı aramaktır.
- 3) Bilimli deneç. Ereği doğruyu bulmaktır.
- 4) Artistik deneç. Ereği «güzel»i yaratmaktır.
- 5) Filozofik deneç. Ereği tümü kavramaktır.

Bu deneçlerden bilimli denecin görevi olan doğru her zaman her yerde elde edilmesi çok güç bir şeydir ! Bilimlerin insanlara getirdiği doğrular ne kadar büyük güçlüklerle kabul edilmiştir ! Hele dinlerin getirdikleri doğruların kabul edilmeleri bir ölüm-kalım işi olarak çekişilmiştir. Bu niçin böyledir ? Şunun için olacak : bilimlerin getirdiği doğrular varlıkların yalnız birer parçasına değildir. Felsefeninkiler bu varlıkların tümüne değildir. Dinlerin getirdikleri doğrulara gelince, bunlar varlıkların yalnız tümüne değil, bu varlıkları yoktan yaratan en büyük varlığın varlığına, değildir.

Dincil deneç deneçlerin en sonu, en tüm, en saltık (*absolu*) olanıdır. Dincil deneç bütün öbür deneçler arasında türü kendisine özgü (*sui generis*) bir deneçtir. Din gerçekleri pozitif gerçeklerin ne içinde ne de dışındadır, belki onların yanında, onlarla birlikte, hattâ onların üstündedir. Din gerçekleri gelişigüzel, pozitif bilimler mantığıyla, ölçüsüyle dönertilecek ya da yoğun-sanabilecek gerçekler değildirler. Din gerçekleri, bilim gerçekleri gibi, ayrı soydan olmakla birlikte insancıl gerçeklerdir.

Şu iki olay önemleri üzerinde bizi çok düşündürse yeridir. Biri şu : etnoğrafyanın, tarihin tanıttığı bütün insan topluluklarında din yalnız tek insan inancı olarak değil, toplum görevi, toplum kurumu olarak varolagelmiştir. Dinsiz topluluk şimdiye dek ne görülmüş, ne de işitilmiştir. Teorik olarak dinsizliği kendine bir devrim prensipi yapmış olan Bolşevik Rusya dahi bugün dinlidir.

Şimdiye dek medresenin, onun iskolâstik kafası dışında kalan bilim ve felsefe adamlarının «Kur'an nedir ?» sorusuna bilimli ve felsefeli cevaplanabilecek bir karşılık verdiklerini hatırlıyamiyorum. Şu aralık bizde hür düşünce adamı olarak bir din feylesofu da yoktur. Onun için Kur'an üzerindeki düşüncelerimiz ayrıksızca sübjektif kalmaktadır. Düşüncelerini matematik ve rasyonel olmaktan ileri götüremeyen, absolu'yu istemeyen aydınlarımız Kur'an'ın tartışılmaz üstünlüğünü anlatmak istedikleri zaman, onun için «şiirdir» diye gelmişlerdir ! Bu anlayış yalnız gerçeklere değil yalnız, doğrudan doğruya Kur'an'ın belgelerine dahi aykırı düşmektedir. Çünkü *Yâsîn* bölümünün bir belgesinde Allah diyor ki: *Vemâ allemne-hü-şşi're ve mâ yenbeği lehü*. Bu ulu belgede Tanrı, yalvacına şiir öğretmediğini, şairliğin de ona yarar olmadığını söylüyor. Öyle ise «Kur'an nedir ?» sorusunu tekrar sormak gerekiyor.

Kur'an mucizesini belirtmek isteyenler arasında onu amelî ahlâk kuralları taşıyan bir betik gibi ya da fizik, kozmoğrafya gerçeklerini önceden bulan bir bilim kitabı olarak anlamak isteyenler vardır. Onların bu anlayışları suçsuzdur. Ancak lâubaliliğe ve başıbozukluğa hiç de elverişli olmayan kutlu bir konu üzerinde düşünüyoruz. Söylediklerimize, söylenenlere çok dikkat etmeliyiz. Softa inhisarcılar, genlik (tolérence) nedir bilmezler. Kur'an ne fizik, ne kozmoğrafya, ne de doğ-

¹ İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, *Terbiye ve İman*. İstanbul, 1914; İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, *Din ve Hayat*. İstanbul, 1918.

rudan doğruya ahlâk bitiği değildir, inanç konusudur dediğimiz zaman, *Kur'an*'da, ahlâk, fizik, kozmografya, politika ile ilgili bir takım hükümlerin, bilgilerin bulunmadığını ileri sürmüş oluyoruz ; belki *Kur'an*'ın her şeyden önce bir din bitiği, inanç konusu olduğunu söylemiş oluyoruz. Nasıl ki namaz da her şeyden önce bir cimnastik olmayıp doğrudan doğruya ibadettir. Görevi dincil inançları tazelemek, pekleştirmektir. Din, din kaldıkça, her şey değildir. Hattâ din — bir çok din propagandacılarının kolaylıkla ileri sürmek istedikleri gibi — ahlâkın, hukukun, kendisinden ibaret de değildir. Din, ahlâk, hukuk, bilim, sanat, ekonomi dışında, türü kendine özgü bir ulu varlığın gerçeğidir. *Kur'an*'ın ne olduğunu Allah söylüyor, o bir din bitiğidir : Yukarıdaki belgenin sonu şöyle biter : «*În hüve illâ zikrîn ve Kur'an-ün-mübîn.*»

Bütün dincil inançlardan soyularak, yalnız aklımızı çalıştırarak din yaşayışını nesnel, objektif olarak görmek istesek dahi şöyle bir yargıda bulunmak zorundayız : «Din aynı kolektif hayatı şiddetlice yaşayan insanların bu kolektif hayat sebebiyle kendi ruhlarında buldukları orijinâl bir şahsiyet halinden başka bir şey değildir. Bu birlik şuuru dinî inançlar şeklinde ortaya çıkar. Bu inançlar dinî törenlerle kuvvetlenir. Dindar bu mistik hali yaşayan insandır. Dinin fonksiyonu sadece kolektif hayatı en şiddetli, ferdî egoizmadan soyulmuş bir halde, mutlak olarak yaşatmaktadır. Dinin fonksiyonu bu cinsten, sadece pratik bir fonksiyondur. Din bir yandan namaz, oruç, hac, kurban, zekât, fitre gibi menfi âyinleriyle insanı ferdî, hayvanî egoizmasından soyarak, bir yandan da asıl müsbet ibadetle mabuda yaklaştırarak bu insanı üstbeşer bir hale koyar ; korku, menfaat, usanç, yeis gibi ferdî kaynaklı halleri kökünden söküp atar. Dinde üstahlâk, üstsanat ve üstmantık bir mahiyet vardır. Bu belirtilerin orijini sosyetenin üstabiat, vescitli ve mutlak hayatıdır.»²

Bütün topluluk kurumlarının kendilerine özgü görevleri vardır. Dinlerin görevi başkadır, bilimlerin görevi bambaşkadır. Bilim öğretir, aydınlatır. Akla söyler. Din inandırır, iradeyi çalıştırır. İnsan yalnız bilimlenmek için değil, asıl inanmak için din edinir. Bütün bu kurumlar görevlerini hürce yapmalıdırlar ki düzgün, düzenli bir topluluk yaşayışı varolabilsin. Din için de böyledir. Din de kendine özgü olan görevini hürce yapabilmelidir ki düzgün ve düzenli bir topluluk hayatı varolabilsin.

KUR'AN FELSEFESİ NE DEMEKTİR ?

Bilim, felsefe kavramları arasında öyleleri vardır ki onları ben ancak ellisinden sonra düşünmeye, elemeye, eleştirmeye başlamışım, başlayabilmişimdir. Ancak altmışından da sonradır ki kavrayabilmişimdir ! İşte, bende milliyet anlayışı böyle olmuştur. *Türke Doğru*'dan sonra, dönüp arkama bakıyorum. Otuz beş yıl önce, 1915'de, basılan *İzmir Konferansları* adlı konferans notlarımdaki milliyet ve millî terbiye anlayışımı, çocukça buluyorum. Türkçe Sözlük, *Kur'an* çevirmesi gibi *Kur'an* felsefesi de benim hayatımda çok geç ve çok güç olarak elli yaşından sonra, ele aldığım çetin konulardandır. Ben bu soydan bir felsefe eseri yazma denecini, ilk defa olarak, Jean-Jacques Rousseau üzerinde yapmışım. Bundan yirmi sekiz yıl önce Kanaat Kitabevi'nin yayınladığı eser³, büyük kurucunun felsefenin bir egesi olduğunu ortaya koymak için yazılmıştı.

Birçok Batılı fikir adamları Jean-Jacques Rousseau'yu felsefe sistemi olmayan romantik, paradokscu bir düşünür olarak anlamışlardı ! Ben doğru bildiğim bir inceleme metodu ile Rousseau'yu eleye eleye, araştıra araştıra, onun ayrıntılarını, karşıtlarını birbiriyle kaynaştıra kaynaştıra, onda özel, orijinâl olan varlık görüşünü, onun felsefesini bulmuştum ; bu felsefenin gizli bir sistem olumunda, hem *Emile*'de, hem de *Contrat Social*'de nasıl yayıldığını göstermişim. Böyle yaptıktan sonra Rousseau'nun türlü gerçek yargıları arasında artık hiç bir uygunsuzluk, hiçbir karşıtlık, paradoks kalmamış olduğunu da göstermiş oluyordum³.

² İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Sosyoloji*. İst. 1939, s. 1925.

³ Jean-Jacques Rousseau — İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Terbiye Felsefesi*. 1925.

Şimdiyedek dilimizde *Kur'an*'ın yalnız çevirmeleri, tefsirleri yapılmıştır. Ancak felsefeli bir anlayışla bir *Kur'an* incelemesi yapıldığını bilmiyorum. Şöyle böyle Arapça bilen, hattâ bir Araptan daha çok Arapça bilip te hiçbir filozofik bitimi olmıyan bir kimsenin masa başına geçip bu ulu kitabı çevirmeye kalkışması, hem kendisi, hem de konusu için ne kadar tehlikeli bir iş ise, bu türlü yetkisiz ve varışsız bir insanın *Kur'an* felsefesi yapmaya kalkışması da okadar tehlikelidir. *Kur'an* felsefesini araştırarak insanın her şeyden önce dikkat etmesi, gözönünden ayırmaması gerekli olan noktalar şunlardır :

Kur'an felsefesi ne demektir ? Kendi özel ve kişil anlayışına göre değil, müfessirlerin gene özel ve kişil anlayışlarına göre de değil, belki *Kur'an* belgelerine göre şu sorulara doğru karşılıklar verebilecek olan bilgidir : «Varlık, insan, yaşama, iyilik, doğruluk, güzellik, sonsuzluk, Allah nedir ? Biz insanlar nereden gelip nereye gidiyoruz, biz neyiz ?» İşte bütün bu, bu gibi soruların *Kur'an* metnine uygun olan karşılıkları *Kur'an* felsefesi dediğim bilgiyi meydana getirecektir.

Kur'an'ın konusu olan gerçekler ne türlü gerçeklerdir ? Dinlerin ışıklarını getirdikleri âlem dış âlemi, eşya âlemi, hattâ her hangi iç âlemi olmayıp, insanda en derin, en karanlık, en bilinmez olan bir âlemdir. Bu öyle bir varlık, öyle bir gerçek âlemdir ki, oraya ne bilim, ne mantık, ne düz dil, hiçbir aygıt, hiç bir yol erişemez ; yalnız din erişebilir. Din işte onun için vardır.

Dinler de, bilimler gibi doğrulardan haber verirler ve haberini getirdikleri doğrular bir soy doğrulardır. Dinler bu doğruları kendilerine özgü olan bir dille, uyuk (*symbol*) diliyle söylerler. Betikli dinlerin, hele bunlar arasında İslâm dininin sembol diliyle anlattığı hiçbir doğru yoktur o ki tinsel, törel bilimler yönünden yalanlanabilmiş, yanlışlanabilmiş olsun !

Her dinin olduğu gibi, müslümanlığın da kendine özgü gerçekleri vardır. Bu gerçekler bilim gerçeklerinin ne tıpkısı, ne de aykırısıdır, belki onların aykırısıdır. *Kur'an* felsefesinin amacı, işte din gerçekleri dediğimiz bu gerçeklere ulaşmaktır. Böylece *Kur'an*'ın kendine özgü gerçekleri olduğu hep gözönünde tutulacaktır.

POZİTİF BİLİMLERİN METODU İLE KUR'AN'IN FELSEFESİ YAPILAMAZ

Kur'an'daki gerçekler pozitif bilimler metodlarıyla kavranamaz. *Kur'an* felsefesinde amaç, belgeleri ayrı ayrı tefsir edip, soyut akla uygun olduğunu göstermek değildir. Bu tefsirler daha çok yapanların özel, kişil anlayışlarını taşımaktadır. *Kur'an* felsefesinde amaç, *Kur'an*'daki mutlak gerçeklere erişmek, bunları kavramaktır. Onun için *Kur'an* incelemesinde kullanılan usullerin en yanlış ve en şaşırtıcısı belgeleri ayrı ayrı anlatmağa çalışmaktır.

Bu usul çok yanlıştır. Bu usulle *Kur'an* gibi bir din kitabı değil, herhangi sanat eseri, herhangi felsefe eseri bile anlaşılabilir. Pozitif bilimlerde kullandığımız kartezyen mantığı *Kur'an*'a uygulamak istersek, Tanrı buyruğu, gözümüze anlaşılmaz, akıl ermez bir karşıtlar, karışıklıklar yığını olarak görünür ! Oysa ki Tanrı buyruğu parça kabul etmez bir bütündür. Onun felsefesini yapmağa davranacak olanlar bu varlık özelliğini gözönünden hiç uzak tutmamalıdır.

Mantık bir değil, en aşağı ikidir : akıl mantığı, duygu mantığı. Akıl mantığı pozitif bilimlerde kullandığımız mantıktır. Bu mantık pozitif bilimlerde en uygun bir araç, en verimli bir tekniktir. Ancak, bu alan dışında yalnız işe yaramaz değil, üstelik tehlikelidir de. Gerçeği *rationnel* denilen ölçülüp biçilebilir parçalara ayırmak, sonra bunlardan birbirine benzeyen karakterlilerini bir araya getirip gene *rationnel* olgu grupları meydana getirmek, sonra da bunları nedenlemeye çalışmak. Böyle bir usul *Kur'an* gibi bir din bitişini değil, herhangi sanat eserini, herhangi felsefe eserini, dahi anlamak için elverişli değildir.

Ölü, katı, ve statik realiteleri incelemeye, anlamaya yarayan pozitif bilimler metoduyla canlı, evrimli dinamik konuları anlamaya çabalarsak anlayamaz oluruz. Öyle ise, *Kur'an* gibi, kamu içine,

gönül kulağına söyleyen bir Tanrı buyruğunu kavrayacak olan akıl, soyut akıl değil, sağduyu, içgüdü, gönül, sezgi soyundan, canlı bir akıl olmalıdır.

Kur'an'ı ve onun ölmez gerçeklerini kavrayabilmek için, bilginin kuru akli değil, artistin, feylesofun canlı akli soyundan bir akli çalıştırmak gerektir. Bu akıl (*raison, raison raisonnée*) değil, «artistik akıl, filozofik akıl» adını verebileceğimiz akıl, felsefeli sezgi (*intuition philosophique*)dir.

Böyle bir canlı akılla yapılacak olan *Kur'an* felsefesi ile müslümanlığın da kendine özgü gerçekleri olduğunu, yalnız gönül, sezgi yoluyla değil, akıl âletiyle dahi anlamış olacağız. Hem de göreceğiz ki *Kur'an* gerçekleri bilimin gerçeklerinin ne kendisi, ne de aykırısıdır. Belki bunlar türü kendine özgü gerçekler — hattâ bilim gerçekleri de içinde olmak üzere — insanlığın şimdiyedek tanıyabildiği en büyük gerçeklerdir.

İmdi *Kur'an*'ın ayrı bir gerçeğin ayrı dili olduğunu gözönünde bulundurarak onun özüne erişmeye çabalamak doğru olacaktır. Bunun için iki metod kuralını unutmamak gerektir :

- 1) *Kur'an*'ın o akli şaşırtan Tanrı işi dokusundaki sembollerin gerçek anlamlarını arıştırmak.
- 2) Her belgeyi, her buyruğu *Kur'an*'ın bütünlüğü içinde görüp anlamaya çabalamak.

İşte böyle yaparak *Kur'an*'daki varlık ve oluş görüşünü kavramış olacağız ki bu *Kur'an* felsefesi dediğimiz Absolu'dur.

* * *

Biz din kültürü bakımından çok talihsiz bir nesliz ! Din bittiğimiz olan *Kur'an*'daki gökçe (melek) inancını ele alalım. Dini okumadan, ağızdan kapma bellediğimiz zaman da, okullarda okuyup öğrendiğimiz zaman da gökçeleri nasıl düşünüyoruz? Büyük acı duyarak söylemekten çekinmiyeceğim ki, İstanbul aydınlarının çoğunda bu melek anlayışı Ayasofya kubbesinin dört yanındaki gökçe resimlerinden ileri gidememiştir ! Oysa ki din bittiğimizde ayrı ayrı belgelerde adı, betileri geçen gökçe kavramı üzerinde dikkatle, metodla durulur, meleklerin «vahiy taşımak, eylemleri yazmak, insanlara yardım etmek, suçluları cezalandırmak, cehennemi korumak, canları almak» gibi görevleri bir araya getirilecek olursa meleklerin ne olmadıklarını, ne olduklarını anlamak için doğru yolu tutmuş oluruz.